

2. Vyigotskiy L. S. (2015) *Psihologiya razvitiya cheloveka [Psychology of human development]*. Moskva : Smyisl [in Russian].
3. Zhuravlova L. P. (2007) *Psikhologhiia empatii: [monohraf.]. [Psychology of empathy]*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDUim. I. Franka [in Ukrainian].
4. Kovalenko A. (2013) *Psikhologhiia mizhosobystisnoho vzaiemorozuminnia [Psychology of interpersonal understanding]*. Kyiv : KNUimeni T. Shevchenka [in Ukrainian].
5. Kon I. (1989) *Psihologiya ranney yunosti [Psychology of early adolescence]*. Moskva : Prosveschenie [in Russian].
6. Muhina V. (2000) *Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo [Developmental psychology: phenomenology of development, childhood, adolescence]*. Moskva : Izdatelskiytsentr "Akademiya" [in Russian].
7. Pashukova T. (2001) *Egotsentrizm: fenomenologiya zakonmernosti formirovaniya i korrektsii : [monograf.] [Egocentrism: the phenomenology of the formation and correction patterns]* Kirovograd : Tsentralno-Ukrainskoe izdatelstvo [in Russian].
8. Piaje J. (1994) *Izbrannyye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]*. Moskva : Mejdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya [in Russian].
9. Rays F. (2013) *Psihologiya podrostkovogo i yunosheskogo vozrasta [Psychology of adolescents and young men age]* SPb. : Piter [in Russian].
10. Remshmidt H. (1994) *Podrostkovyy i yunosheskiy vozrast: Problemy stanovleniya lichnosti [Teenage and youthful age: Problems of personal development]* Moskva : Mir [in Russian].
11. Chambers J.R., Suls J. (2015) The role of egocentrism and focalism in the emotional intensity bias. *Journal of Experimental Social Psychology*. 124–142.
12. Enright R.D., Lapsley D.K., Shukla D.C. (2010) *Adolescent egocentrism in early and late adolescence. Adolescence*. 211–221.
13. Hoffman H.L. (2015) *Interaction, affect and cognition in empathy. Emotions, cognition's and behavior / Lizard G.E., Kaman J., Zajonc R.B. (Eds)*. Cambridge. 103– 131.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2019.  
The article was received 05 June 2019.

УДК 159.942.22  
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-3-10

## ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АГРЕСИВНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ

**Лисенко Людмила Миколаївна,**  
кандидат психологічних наук,  
доцент кафедри практичної психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Lyudmilalysenko74@gmail.com  
ORCID 0000-0003-1395-9715

**Мета** статті – представити аналіз наукових поглядів і результатів дослідження взаємозв'язку агресивності та соціально-психологічної адаптації у підлітків.

**Методи** дослідження для вивчення вказаної проблематики – це опитувальник А. Басса і А. Дарки, призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій. Для дослідження соціально-психологічної адаптації обрано методіку А.В. Фурмана, спрямовану на вивчення особливостей адаптації у таких життєвих сферах, як школа, сім'я, вулиця, та визначення ставлення до навколишнього світу, оточуючих людей і самого себе.

**Результати** дослідження за психодіагностичною методикою А. Басса і А. Дарки свідчать, що більшість учасників дослідження мають середній рівень агресивності, у дівчат показники нижчі, ніж у хлопців, тобто схильність до прояву агресії має помірний характер і зумовлена ситуативно. Рівень ворожості у межах норми, підлітки схильні проявляти негативні емоції та критичність в соціальних контактах. Результати аналізу за методикою соціально-психологічної адаптації А.В. Фурмана свідчать про середню та низьку міру адаптованості підлітків, що збільшує ризик дезадаптації. Такі психологічні проблеми ускладнюють процес соціалізації. У процесі емпіричного дослідження виявлено – чим вище рівень агресивності, тим нижче рівень соціально-психологічної адаптації та навпаки, що підтверджується результатами кореляційного аналізу.



**Висновки** за результатами дослідження. Проблема проявів агресивних форм поведінки та соціально-психологічної адаптації у підлітків має особливу актуальність як у соціальному, так і у віковому аспектах; одержано показники, що свідчать про середній рівень прояву агресії та адаптованості, що зумовлює необхідність проведення корекційно-розвивальної роботи. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у вивченні взаємозв'язку різних структурних компонентів особистості з успішністю соціальної адаптації у підлітковому віці та пошуку методів, що сприяють розвитку адаптаційних механізмів.

**Ключові слова:** агресія, адаптація, підлітковий вік, почуття дорослості, самоствердження.

## THE CORRELATION OF AGGRESSIVENESS AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION IN TEENAGERS

**Lysenko Lyudmyla Mykolaivna,**

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor of the Department of Practical Psychology

G.S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Lyudmilalysenko74@gmail.com

ORCID 0000-0003-1395-9715

The **purpose** of this article is to present an analysis of the results of the study of the correlation of aggressiveness and social-psychological adaptation in teenagers.

The research **methods** for studying this problem were selected by the questionnaire A. Bass and A. Darks, designed to diagnose aggressive and hostile reactions. Diagnostics socio-psychological adaptation, carried out the method of A.V. Furman, which seeks to study the peculiarities of adaptation in such spheres of life as school, family, street and determines the attitude towards the surrounding world, people around them and themselves. The **results** of the research on designed to diagnose aggressive indicate that most participants in the study have a moderate level of aggressiveness, in girls the rates are lower than in the boys, that is, the tendency to manifestation of aggression is moderate in nature and conditional. The level of hostility within the norm, adolescents tend to exhibit negative emotions and criticality in social contacts. Results of the analysis on the method of socio-psychological adaptation testify to the average and low degree of adaptability of adolescents, which increases the risk of maladaptation and psychological problems complicate the process of socialization. In the course of an experimental study, it was found that the higher the level of aggressiveness, the lower the level of socio-psychological adaptation and vice versa, which is confirmed by the results of correlation analysis.

**Conclusions** on the results of the study: the problem of manifestations of aggressive forms behavior and adaptation in adolescents has a special relevance in social and age aspects; the obtained indicators testifying to the average level of manifestation of aggression and adaptability are a necessity for carrying out corrective and development work. Prospects for further work we see in the study of the interconnection of various structural components of the individual with the success of social adaptation and the search for methods that promote development of adaptation mechanisms.

**Key words:** aggression, adaptation, teenage, sense of adulthood, self-assertion.

### Вступ

З розвитком суспільства певні форми деструктивної поведінки, зокрема агресивної, стали знаходити нові форми прояву. Це пов'язано передусім із загальною соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю суспільства, зростаючою кризою соціальної системи. Сучасні наукові знання демонструють зростаючий інтерес до проблеми проявів агресивної поведінки у підлітковому середовищі. Наукова новизна проблеми дослідження полягає у пошуку факторів, що спонукають до різних форм агресивної поведінки, зокрема, визначення того, чи є взаємозв'язок між успішністю соціально-психологічної адаптації та проявами агресії у підлітків. Спілкування у підлітковому віці як провідний вид діяльності є важливим механізмом соціальної адаптації

та впливовим чинником розвитку емоційної сфери. Формування особистості у підлітковому віці багато в чому залежить від того, як складаються взаємовідносини з близьким оточенням, друзями, членами сім'ї, значущими дорослими. Якщо стосунки складаються невдало, відсутнє взаєморозуміння, недостатньо розвинені механізми адаптації, це може призводити до проявів агресії у підлітковому середовищі. Тому зацікавленість питанням щодо взаємозв'язку між проявами агресії у поведінці підлітків та розвитком механізмів адаптації на цьому віковому етапі є надзвичайно актуальним.

**Мета статті** – представити аналіз результатів дослідження взаємозв'язку агресивності та соціально-психологічної адаптації у підлітків. Завдання полягають у проведенні кількісного аналізу одержаних даних, обго-

воренні результатів дослідження, розробці рекомендацій щодо зниження проявів агресії у поведінці та кращої адаптованості підлітків.

### 1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Підлітковий вік є складним періодом, пов'язаним зі становленням особистості. Він характеризується різкою зміною поглядів, смаків, потреб, а також змін у Я-концепції (Бернс, 1986). Тому прояви агресії у підлітків можуть бути необґрунтованими та являтися наслідком особистісної кризи. Агресія є неоднорідним феноменом, має вікові, індивідуальні особливості. Як зазначається в результатах дослідження Л.М. Семенюк, у підлітковому віці є періоди більшого чи меншого прояву агресивної поведінки. Так, у хлопців це 12 та 14–15 років, у дівчат найбільший рівень прояву агресивної поведінки припадає на 11 та 13 років (Семенюк, 1996).

За результатами сучасних досліджень кафедри соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна щодо прояву агресії у підлітків, які проживають у великих містах, здійснено порівняння за показниками 1999 та 2013 років та визначено такі тенденції: рівень агресивності та проявів агресії у підлітків знизився, кількість схильних до прояву неконструктивної спонтанної агресії є незмінною; найчастіше стан агресивності відчувають дівчата, ніж юнаки. При цьому агресія (дія) частіше властива юнакам, ніж дівчатам; чим старші підлітки, тим вищий їх рівень агресивності. За результатами дослідження відзначається, що агресивна поведінка пов'язана з соціальною адаптацією і виступає як один з її соціально-психологічних факторів (Волянська, 2016). У поведінці підлітків вона є необхідною в творчій діяльності, відстоюванні власної точки зору, усуненні перешкод по досягненню поставлених цілей.

Як зазначається у працях О.Є. Мойсевої головними чинниками, що сприяють виникненню агресивних реакцій у підлітків, є психологічні та соціально психологічні характеристики спрямованості та самосвідомості особистості. До психологічних відносять: неадекватність самооцінки та рівня домагань, емоційну нестабільність, підвищену тривожність та низький розвиток інтелекту, недостатню сформованість навичок самоконтролю, соціально психологічних: низький статус у колективі однолітків, низький рівень соціальної адаптації, несприятливий емоційний клімат у родині. Особливий акцент автор робить на тому, що зміст агресивної поведінки полягає в особистісному самозахисті та самоствердженні (Мойсеєва, 2015).

У дослідженнях О.О. Мізерної розкрито психологічні особливості прояву агресивної

поведінки відповідно до рівневої структури, визначені умови та засоби психокорекційного впливу, спрямованого на зниження інтенсивності агресивних проявів у дітей підліткового віку. Стимулами, що провокують агресію підлітка, є: порушення базової потреби у визнанні, повазі, любові; заборона бажаного, перешкоди на шляху досягнення мети; образи, обман; невміння або небажання підлітка брати відповідальність за свої слова, дії, вчинки (Мізерна, 2005).

У дослідженнях К.В. Ольшанської встановлено, що агресивна поведінка пов'язана з соціальною адаптацією та виступає як один із соціально-психологічних факторів. Експериментально-психологічне дослідження 150 агресивних підлітків показало, що агресія виступає як фактор-ознака соціальної дезадаптації і одночасно як фактор-механізм її компенсації. Також зазначається, що відкрита «деструктивна» агресія супроводжується особистісною ворожістю, фіксує та посилює дезадаптацію, тоді як «конструктивна» агресія є не тільки індикатором дезадаптації, а і фактором соціальної адаптації (Ольшанська, 2000).

У зарубіжній психології агресивність розглядається як рушійна сила, що керує людською поведінкою і допомагає подолати природжене відчуття неповноцінності, як зазначає А. Адлер. На думку Дж. Долларда, агресія є наслідком фрустрації, яка виникає, коли з'являється перешкода здійсненню умовної реакції, та залезить від сили мотивації, значущості перешкоди до досягнення мети та кількості здійснених дій (Бандура, 2000). А. Басс визначав провідні фактори, що впливають на агресивні прояви: частота ситуацій фрустрації, досягнення успіху шляхом агресії, норми культури поведінки. У роботах А. Басса і А. Дарки представлений підхід, згідно з яким висока агресивність поєднується з низьким ступенем адаптивної поведінки, а низька агресивність, навпаки, з високим ступенем адаптивної поведінки (Платонова, 2006).

У дослідженнях зарубіжних вчених (Rubin, Bukowski, & Parker, 2006), визначено різні підтипи агресивної молоді, що відзначаються високим соціальним статусом чи соціальною маргіналізацією, а показники статусу по-різному пов'язані з агресією. Так, деякі агресивні діти «відштовхуються» однолітками, деякі є центральними членами в соціальних мережах (Rodkin, Farmer, Pearl & Van Acker, 2000). Окрім того, популярні агресивні діти, ймовірно, мають соціальні навички та позитивні характеристики, які допомагають їм ефективно досягати та підтримувати статус популярності (Estell D. B., Farmer Th., 2007).



Як зазначається у роботах більшості психологів, позитивна роль агресивності як вродженої властивості живої істоти проявляється у здатності до активності, спрямованої на задоволення потреб. Тоді як негативна сторона має прояв через недоліки соціальної адаптації. Саме завдяки механізмам соціальної адаптації здійснюється досягнення в кожному віці певної міри самопізнання, самоприйняття, наявність відносно цілісної Я-концепції, усвідомлення своєї спорідненості з іншими людьми і відмінності від них.

## 2. Методологія та методи

Для вивчення даної проблематики обрано опитувальник А. Басса і А. Дарки, призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій. Авторами встановлено міру двох видів ворожості (обурення та підозра) та п'яти видів агресії (напад, непряма агресія, роздратування, негативізм та вербальна агресія). Для діагностики соціально-психологічної адаптації обрано методику А.В. Фурмана. Дана методика спрямована на вивчення особливостей адаптації. При цьому все поле життєдіяльності школяра розділено на такі чотири сфери, як «школа», «сім'я», «вулиця», «власне Я», і досліджувани визначають своє ставлення до навколишнього світу, оточуючих людей і самого себе (Фурман, 2000). Психологічне дослідження було проведено на базі Харківської гімназії № 172 м. Харкова з підлітками 14–15 років загальною чисельністю 48 осіб, серед них 25 хлопців і 23 дівчат.

## 3. Результати та дискусії

За результатами проведеної психодіагностичної методики А. Басса і А. Дарки

було виявлено, що більшість учасників дослідження мають середній рівень агресивності в межах ( $21 \pm 4$ ), що склало 19,37, рівень агресивності у дівчат менше (18,52), ніж у хлопців (21,92), тобто схильність до прояву агресії у них має помірний характер і зумовлена ситуативно. Ймовірність того, що в критичній, складній ситуації вони будуть вести себе і діяти агресивно, є великою. Дані за методикою також представлені в таблиці 1.

Рівень ворожості у межах норми склав 10,84, але у хлопців показники вищі – 12,44, тобто вони схильні проявляти негативні емоції, характерна недовіра у ставленні до оточуючих. Взаємозв'язок між ворожістю і неприйняттям себе є одним із проявів дезадаптації, і, на нашу думку, це пов'язано з роботою захисного психологічного механізму проєкції, коли неприйняття своєї особистості переноситься на оточуючих людей і проявляється в недовірі, підозрілості, негативних проявах. Водночас відчуючи і виявляючи ворожість по відношенню до оточуючих, ймовірно, підліток усвідомлює, що поводиться неправильно з точки зору соціальних норм, і його поведінка ускладнює побудову сприятливих взаємин з оточуючими – все це може призводити до зниження прийняття своєї поведінки і себе як особистості.

Високий рівень непрямой агресії мають 12,44% досліджуваних: притаманним для них є звичка говорити неправду, злобно жартувати про оточуючих, виявляти вибухи люті в крику. За шкалою «роздратування» було отримано високий результат досліджуваних – 13,87% тобто вони мають високий рівень готовності до прояву запаль-

Таблиця 1

### Показники вираженості агресивності та ворожості у підлітків

Шкали	X сер. по групі	Показники у %	Дівчата X сер.	Хлопці X сер.
Фізична агресія	5,75	13,11	5,13	6,87
Непряма агресія	5,46	12,44	4,96	6,43
Роздратування	6,08	13,87	6,00	6,70
Негативізм	2,63	5,98	2,61	2,87
Образа	4,67	10,64	4,78	4,96
Підозра	6,17	14,06	5,39	7,48
Вербальна агресія	7,54	17,19	7,39	8,35
Почуття провини	5,58	12,73	5,57	6,09
Індекс агресивності	19,37		18,52	21,92
Індекс ворожості	10,84		10,17	12,44

ності, різкості, грубості за найменшого порушення: у хлопців – 6,70, у дівчат – 6,00.

Аналіз даних за шкалою «образ» показує, що 10,64% респондентів мають прояви заздрощів і ненависті до оточуючих, що зумовлено почуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання (високий рівень образи). Середній показник дорівнює 4,67.

Підлітки мають високий рівень підозрілості – 6,17 (у процентному відношенні 14,06%), характерними є прояви недовіри і обережності по відношенню до оточуючих. У хлопців цей показник вище (7,48), ніж у дівчат (5,39). Можна зробити висновок, що хлопці більш недовірливі і обережні у ставленні до людей, оскільки переконані, що оточуючі мають намір заподіяти їм шкоду.

За шкалою «вербальна агресія» були отримані найвищі результати. Показник на рівні 7,54, що у процентному відношенні – 17,19% досліджуваних. Випробовуваним властиві прояви у мові негативних почуттів і агресії в цілому. Характерно висловлення негативних почуттів як у формі (сварки, криків), так і через зміст словесних відповідей (докори, погрози, прокляття, лайка, глузування).

Середній рівень вираженості почуття провини, помірні прояви докорів сумління склали 5,58. Для 12,73% випробовуваних характерно відчувати почуття провини за свою поведінку, якщо вони здійснюють неправильні вчинки. Таким чином, велика ймовірність того, що в критичній, складній ситуації вони будуть поводити себе і діяти агресивно.

Отже, підлітки мають рівень показників агресивності та ворожості у межах норми. Найбільш високі показники підозрілості та роздратування, а також вербальної агресії, та низький рівень негативізму, провини і образ. Можна зазначити, що з ростом показників індексу ворожості як у дівчат, так і у хлопців автоматично зростає індекс агресивності (позитивний кореляційний зв'язок), що можна пояснити тим, що індивід відчуває негативні, ворожі почуття

по ставленню до оточуючих. Водночас високий рівень ворожості, яка визначається А. Бассом як «реакція, розвиваюча негативні почуття і негативні оцінки людей і подій», може сприяти підвищенню схильності підлітка до прояву агресії.

**Результати дослідження** за методикою А.В. Фурмана «Опитувальник соціально-психологічної адаптації». Проаналізувавши одержані показники, ми отримали наступні результати 4,2% підлітків мають середній ступінь адаптованості та 8,3% – низький ступінь адаптованості. Це свідчить, що підлітків не розуміють та не сприймають, недооцінюють. Рівень адаптованості вищий у дівчаток 6,2%. Низький рівень адаптованості може збільшувати ризик дезадаптації, коли внутрішні психологічні проблеми ускладнюють процес соціалізації. Дані також представлено в таблиці 2.

Неадаптованість неочевидна – 12,5%, очевидна у 33,4%. Тобто підлітки вміють частково адаптуватись. Спостерігається, що рівень неадаптованості також вищий у хлопців (неочевидна 8,3%, очевидна у 18,8% досліджуваних). Дезадаптованість виявилася у 41,6% підлітків. Таким чином, можна говорити про гендерні відмінності у процесах адаптованості підлітків, вони полягають у тому, що дівчатам притаманний переважно середній та низький рівні адаптованості, тоді як хлопцям – низький, та вище ситуативної дезадаптації виявилось вищим у дівчат. Результати значущі на рівні  $p = 0,01$  за критерієм Манна-Уїтні ( $U_{\text{емп}} = 1360$  ( $U_{\text{кр.}}, 0,05 = 1489$ ,  $U_{\text{кр.}}, 0,01 = 1356$ ). Неуспішність адаптації до умов навколишнього середовища може бути пов'язана з невпевненістю та відсутністю умов для їх успішної соціалізації.

Дезадаптація пов'язана з неможливістю знайти прийнятні способи пристосування в специфічних умовах під час вирішення проблем (в умовах професійної діяльності, у сфері сімейних відносин тощо). Ми можемо зробити висновки, що такі показники виникають у зв'язку з тим, що більшість підлітків «нейтрально» оцінили блок питань, які стосуються школи, вчителів, шкільних

Таблиця 2

**Показники соціально-психологічної адаптованості у підлітків**

Вид соціально-психологічної адаптації	Рівні функціонування особистісної адаптованості			
	максимальний	високий	середній	низький
Адаптованість	0	0	4,2	8,3
Неадаптованість (неочевидна, очевидна)	0	0	12,5	33,4
Дезадаптованість (суперкритична, критична, стійка, ситуативна)	2,1	6,2	14,5	18,8



предметів. Також спостерігався відсоток підлітків, які живуть у неповних сім'ях. Дівчинка, результати якої належать до шкали «супер критична дезапованість» на всі блоки питань відповіла «нейтрально», за винятком блоку «сім'я». Під час проведення бесіди, спостереження за нею, було встановлено, що дівчинка живе з бабусяю, в класі тримається поодинокі, успішність низька. Рівень ворожості також був підвищений.

За даними кореляційного аналізу з використанням коефіцієнту Пірсона підтвердилася гіпотеза, що чим вищі показники агресивності, тим більша ймовірність попадання в групу неадапованих підлітків. Кореляція за коефіцієнтом Пірсона = - 0,5, що підтверджує статичну зворотну залежність.

Отримані результати свідчать про те, що чим більше агресивний підліток, тим менше він пристосований, адаптований у своїй родині, і тим більше, ймовірно, що він переживає свої сімейні взаємини як несприятливі. Навпаки, чим менш агресивний підліток, тим вище його рівень адаптації. Такі результати можуть бути зумовлені тим, що підвищена агресивність підлітка часто призводить до сварок, нерозуміння з іншими членами сім'ї та колективу. Підліток, з одного боку, прагне до незалежності та самоствердження, з іншого боку, потребує підтримки і уваги дорослих, тому розлад з ними переживається як несприятливий, дезадаптаційний стан. У той же час і переживання сімейних відносин як несприятливих, низький рівень пристосованості в сім'ї може стати причиною підвищеної агресивності у підлітковому віці. В такому разі агресивність може проявлятися як протест проти встановлених взаємин або як своєрідний крик про допомогу, тобто може виконувати сигнальну функцію.

Розроблена корекційно-розвивальна програма, яка спрямована на зниження рівня агресії в поведінці підлітків та має за мету розвиток комунікативних здатностей і засвоєння способів регуляції емоцій. Програма включає три етапи (ознайомчий, розвивальний та закріплюючий). Проведений аналіз різних напрямів психокорекційної роботи по зниженню агресії дозволяє виділити основні напрями і принципи профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків.

Як зазначається в роботах О.Є. Мойсеевої, в процесі планування програми психологічної корекції агресії необхідно передусім ретельно дослідити, яку функцію вона виконує в кожній конкретній ситуації, які її пропорції серед інших проявів активності та динаміка її виникнення. Тактику психотерапевтичних впливів необхідно будувати

залежно від природи агресивної поведінки підлітка (Мойсеева, 2015).

Для отримання стійкого результату в роботі з агресивними підлітками профілактично-корекційний вплив повинен мати не епізодичний, а системний, комплексний характер, поєднувати в собі елементи прийомів і вправ з різних напрямів корекційної роботи. Профілактико-корекційну роботу доцільно проводити як індивідуально, так і в груповому варіанті та з участю сім'ї. Психолог не повинен нав'язувати власну думку підлітку та його батькам, а вести себе так, щоб підліток відчував власну відповідальність за вибір. Під час проведення корекційної та профілактичної роботи необхідно враховувати такі основні принципи. Перший, це принцип об'єктивності, сутність якого в тому, що орієнтуватися потрібно на зовнішні прояви: висловлювання, жести, міміку, фізіологічні прояви. Другий – принцип поведінкової оцінки, який полягає у зосередженні на поведінці підлітка, а також аналізі того, що передувало виникненню агресивної реакції. Третій – принцип системності – полягає в аналізі ролі агресивної поведінки підлітка в різних життєвих ситуаціях. Четвертий – принцип співробітництва – відповідає за встановлення довірливих відносин між неповнолітніми та психологом, де підліток повинен усвідомити необхідність змінити ситуацію і активно приймати участь у виборі цілей та методів роботи. Оскільки позбутися агресії повністю неможливо, тому можливими є способи профілактично-корекційної роботи, які спрямовані на емоційну регуляцію поведінки (вивільнення гніву, образи у соціально прийнятному вигляді) та розвиток комунікативних навичок, що буде сприяти успішній адаптації.

#### **Висновки**

Висновки за результатами дослідження доводять, що проблема проявів агресивних форм поведінки та соціально-психологічної адаптації у підлітків має особливу актуальність як у соціальному, так і віковому аспектах. Одержані показники свідчать про середній рівень прояву агресії та адаптованості у групі досліджуваних. У процесі експериментального дослідження виявлено, чим вище рівень агресивності, тим нижче рівень соціально-психологічної адаптації та навпаки, що підтверджується результатами кореляційного аналізу. Такі результати є передумовою до проведення корекційно-розвивальної роботи. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у вивченні взаємозв'язку різних структурних компонентів особистості з успішністю соціальної адаптації у підлітковому віці та пошуку методів, що сприяють розвитку адаптаційних механізмів.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений / Под ред. З. Римского, Москва : Апрель-Пресс ; ЭКСМО Пресс, 2000. 509 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Перевод с англ. Москва : Прогресс, 1986. 420 с.
3. Волянська О.В. Проблеми агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 3 (30). С. 117–134.
4. Ольшанская Е.В. Подростковая агрессия как фактор социальной адаптации : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 2000. 18 с.
5. Мізерна О.О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2005. 24 с.
6. Мойсеева О.С. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. Психологічні проблеми роботи з делінквентами. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 139–148.
7. Платонова Н.М. Агрессия у детей и подростков. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 336 с.
8. Фурман А.В. Психодиагностика osobistisnoi adaptovanosti. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.
9. Estell D.B., Farmer Th.W. et al Social Status and aggressive and disruptive behavior in girls: Individual, group, and classroom influences. *Journal of School Psychology USA*: Bloomington, Chicago, 2007. P. 120.
10. Malatesta C.Z. The role of emotion in the development and organization of personality / R. Thompson (Ed.) Socio-emotional Development. Nebraska Symposium on Motivation, 1990, 1–56.

**REFERENCES:**

1. Bandura, A., & Uolters, R. (2000) *Podrostkovaia agressiia. izuchenie vliyaniiya vospitaniya i semeynyih otnosheniy* [Adolescent aggression : study of the effects of parenting and family relationships] Moscow : Aprel – Press EKSMO Press [in Russian].
2. Berns, R. (1986) *Razvitie Ia-kontseptsii i vospitanie* [Self-Concept Development and Education] Moscow : Progress [in Russian]
3. Volianska, O.V. (2016) Problemy ahresyvnoi povedinky pidlitkiv: faktory ta mekhanizmy sotsializatsii [The problem of aggressive behavior of adolescents : factors and mechanisms of socialization] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» Serii: filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, political science and sociology, 3 (30)*, 117–134 [in Ukrainian].
4. Olshanskaya, E.V. (2000) *Podrostkovaya agressiia kak faktor sotsialnoy adaptatsii*: [Socialis psychologia] [Adolescent aggression as a factor in social adaptation] *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow : Mosk. gos. lingvist. un-t [in Russian].
5. Mizerna, O.O. (2005) *Psykholohichni osoblyvosti proiavu ahresii u ditei pidlitkovoho viku* [Psychological particulars of adolescent aggression]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv : Natsional. ped. universytet imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
6. Moiseieva, O.Ie. (2015) *Ahresiia pidlitkiv: prychny vynyknennia ta mozhlyvosti psykhokorektsii* [Aggression adolescents: causes and possible psycho-correction]. *Psykholohichni problemy roboty z delinkventamy. Yurydychna psykhologhiia Kyiv. Nats. akad. vnutr. sprav.– Legal psychology 1, Kyiv*. 139 – 148 [in Ukrainian].
7. Platonova, N.M. (Eds.). (2006). *Agressiia u detei i podrostkov* [Aggression in children and adolescents]. Sankt-Peterburg : Rech [in Russian].
8. Furman A. V. (2000) *Psykhodiahnostyka osobystisnoi adaptovanosti. [Psychodiagnosis of personal adaptability]*. Ternopil : Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
9. Estell, D.B., Farmer, Th.W. (2007) Social Status and aggressive and disruptive behavior in girls: Individual, group, and classroom influences // *Journal of School Psychology USA*: Bloomington, Chicago, 117 – 120.
10. Malatesta, C.Z. & Thompson, R. (1990) (Ed.) *The role of emotion in the development and organization of personality*. Socioemotional Development. Nebraska Symposium on Motivation, 1–56.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2019.

The article was received 04 June 2019.